

AVRUPA BİRLİĞİ İÇİN KAÇIRILMIŞ BİR FIRSAT OLARAK ARAP BAHARI¹

Mehmet Yavuz
Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman
Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü,
e-mail: mjmtvz3260@gmail.com,
ORCID:0000-0001-8659-3713

Erjada Progonati
Doç. Dr., Süleyman Demirel
Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Uluslararası
İlişkiler Bölümü,
e-mail: erjadaprogonati@sdu.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-9198-1139

DOI :10.47358/sentez.2024.45
Makale Türü : Derleme
Gönderim Tarihi: 17.05.2024
Düzeltilme Tarihi: 19.06.2024
Kabul Tarihi: 25.06.2024

Bu makaleye atıfta bulunmak için:
Yavuz, M. ve Progonati, E.
(2024).Avrupa Birliği İçin Kaçırılmış
Bir Fırsat Olarak Arap Baharı. ETÜ
Sentez İktisadi ve İdari Bilimler
Dergisi. Sayı: 13, 17-30.

Öz: Arap Baharı uluslararası düzeyde önemli olaylardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa Birliği (AB) açısından Maastricht Antlaşması ile getirilmiş olan Ortak Güvenlik ve Dış Politikası, Lizbon Antlaşması ile birlikte kapsamı genişletilerek daha etkin, devam ettirilebilir bir Avrupa dış politikasından söz etmek mümkün kılınmıştır. 2010'un sonunda Arap ayaklanmaları başladığında, AB'nin bu ayaklanmanın yaşandığı Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde Lizbon Antlaşması sonrası yeni dış politikası ve buna yönelik araçlarını bölge bazında uygulama açısından önemli bir fırsat alanı olarak görülmüştür. Aynı zamanda söz konusu bölge AB için önemli bir stratejik bölge olmasından dolayı, Birlik açısından bu bölgenin geleceğini şekillendiren aktör olma fırsatı doğmuştur. Ancak bu ülkelerin mevcut durumu ve uygulanan politikaların sonuçlarına bakıldığı zaman AB'nin aktif dış politika uygulama ve söz konusu ülkelere demokratik geçişlere yardımcı olma şansını kaybettiğini söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Avrupa Birliği, AB
Dış Politika Araçları

Jel Kodları: N40, N44, N45

¹ Bu çalışma ETÜ I. Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

ARAB SPRING AS A MISSING OPPORTUNITY FOR EUROPEAN UNION

Mehmet Yavuz
Graduate Student, Suleyman
Demirel University, Institute of
Social Sciences,
e-mail: mjmtvz3260@gmail.com,
ORCID:0000-0001-8659-3713

Erjada Progonati
Assoc. Prof., Suleyman Demirel
University, Faculty of Economics
and Administrative Sciences,
Department of International
Relations,
e-mail: erjadaprogonati@sdu.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-9198-1139

DOI :10.47358/sentez.2024.45
Makale Türü : Compilation
Application Date: 05.17.2024
Revision Date: 06.19.2024
Admission Date:06.25.2024

To cite this article:
Yavuz, M. and Progonati, E. (2024).
Arab Spring as a Missing
Opportunity for European Union.
ETU Synthesis Journal of Economic
and Administrative Sciences. Issue:
13, 17-30.

This article was checked by

Abstract: The Arab Spring appears as one of the important events at the international level. For the European Union (EU), the Common Foreign and Security Policy, which was introduced with the Maastricht Treaty, was expanded with the Lisbon Treaty, making it possible to talk about a more effective sustainable European foreign policy. When the Arab uprisings began in late 2010, it was seen as an important opportunity for the EU to implement its new post-Lisbon Treaty foreign policy and its new foreign policy instruments on a regional basis in the Middle East and North Africa region where this uprising took place. At the same time, since the region in question is an important strategic region for the EU, the Union has the opportunity to be an actor shaping the future of this region. However, when we look at the current situation of these countries and the results of the policies implemented, it is possible to say that the EU has lost the chance to implement an active foreign policy and help democratic transitions in these countries.

Keywords : Arab Spring, European Union, EU Foreign Policy Instruments

Jel Classification : N40, N44, N45

GİRİŞ

Avrupa Birliği'nin (AB) uluslar üstü kimliğiyle kurumsal temelde bölgesel ittifakların en başarılı örneklerinden biri olduğu kuşkusuzdur. Üstelik AB'nin etki alanı Avrupa topraklarının ötesine geçmektedir; dolayısıyla uluslararası arenadaki yerini sadece Avrupa ve çevresi ile sınırlamak mümkün değildir. Özellikle AB'nin sınırlarının güvenliğini sağlama kapsamında ortaya çıkardığı "AB Küresel Stratejisi" bu bağlamda değerlendirilebilmektedir. Bu strateji, AB'nin dış politika ve güvenlik politikaları çerçevesinde, diplomasi, kalkınma yardımları ve ekonomik işbirliği gibi yumuşak güç araçlarını kullanarak sorunları AB sınırlarına ulaşmadan çözmeyi hedeflemekte ve sorunları AB sınırına ulaşmadan yerinde çözmek anlamına gelmektedir. AB bahsedilen yumuşak güç araçlarını; insan hakları, özgürlükler, hukukun üstünlüğü ve demokrasi sorunlarının çözümünde etkin olarak kullanmayı hedeflemektedir. Manners normatif gücün üç farklı anlamını "normatif teoriye yaptığı vurgu, maddi veya fiziksel olmaktan çok düşünsel bir güç biçimi ve ideal tipte bir küresel aktörün karakterizasyonu" olarak açıklamaktadır (Manners, 2013, s. 308-309).

Öte yandan AB'nin komşularıyla kurduğu ilişkilerde demokrasi söylemi her zaman mevcut olmuştur. Arap Baharı'ndan önce AB, komşularıyla ilişkilerini geliştirmenin temeli olarak ortak değerler üzerinde ısrar etmiştir. Bu ilişkiler, ağırlıklı olarak Orta Doğu ve Kuzey Afrika (ODKA) ülkeleri olmak üzere, AB'nin sınırlarındaki güvenlik ve istikrar endişeleri tarafından şekillendirilmiştir (Dandashly, 2015, s. 37). Buna bağlı olarak ODKA ülkeleri, gerek jeopolitik gerekse ekonomik açıdan AB için önemli bir bölgede yer almıştır. Bu bölgenin sahip olduğu karmaşık yapı, AB üye devletlerinin bu yapıyla başa çıkması açısından bir zorluk olarak görülmüştür. Bu bağlamda Arap Baharı'ndan sonra AB, komşularına karşı politikasının merkezine normatif bileşeni yerleştirmiştir. Füle'ye göre AB, Arap baharı sürecinden sonra komşularına karşı politikasının merkezine normatif bileşenleri diğer bir değişle AB değerlerini yerleştirmiştir. Bu kapsamda demokratik meşruiyetten yoksun ve istikrarlı görünen rejimleri desteklemekten geri durmamıştır (Füle , 2011).

Ancak özellikle Lizbon Antlaşması ile küresel aktör kimliğini güçlendirerek uluslararası arenada yer alan AB'nin, ABD, Rusya ve Çin gibi diğer küresel aktörlerle karşılaştırıldığında ne düzeyde etkili olduğu literatürde bir araştırma konusudur (Gümüş, 2022). Bu noktada Schumacher, Lizbon Antlaşması'nın kademeli olarak uluslar üstü özellikler kazandırması gibi bazı iyileştirmelere rağmen, AB üyeleri arasında farklılaşan çıkarların etkisine dikkat çekmektedir (Schumacher, 2011). AB'nin normlarının dünyaya yayılmasının araçlarından biri olan demokrasi teşviki düşünüldüğünde, AB'nin otoriter rejimlerle ilişkilerin iyileştirilmesi gibi demokratikleşme fikriyle çatışan bazı politikalar, AB'nin normatif gücünün başarısız olduğu yönünde fikirlere yol açmaktadır (Gümüş, 2022). Bu bağlamda Whitman'a göre "AB'nin dış politikası üç boyut arasında (üye devletler, uluslarüstü AB ve kozmopolitik dünya toplumu) şekillenmektedir. Burada Whitman tarafından belirtilen çelişki, özellikle Lizbon'dan sonra dış politikanın AB çatısı altında daha güçlü biçimde ele alınmasıyla üye ülkelerin ulusal çıkarlarını koruma çabası arasında bulunan çelişkidir. (Whitman, 2013). AB'nin dış politika yapım süreci ve çalışma açısından Arap Baharı süreci bu çelişki kapsamında ele alınarak literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Çalışmada ncelikli olarak Arap Baharı ve sonuçlarına yer verilmesinin ardından AB'nin bu bölgeye yönelik uygulamış olduğu politika ve politika yapım araçları incelenecektir. Son olarak ise bölgeye yönelik uygulanan politikaların ne kadar etkili olduğu sorusuna yanıt aranacaktır.

ARAP BAHARI

Arap Baharı, en yalın haliyle ODKA Bölgesi'ndeki otorite rejimlerine karşı başkaldırı olarak tanımlanmış ve "Arap Baharı" terimi aynı zamanda Soğuk Savaş'ın sonlarında Doğu Avrupa'da yaşanmış olan bir takım isyanlara da referans olmuştur (Arazna, 2014, s. 82). 2010'un sonunda ve 2011'in başlarında Arap ayaklanmaları, Arap lkeleri genelinde yayılmaya başlamıştır. Bu ayaklanmaların birden çok nedene bağlı olarak başladığı bilinse de temel olarak ekonomik, siyasi ve demografik yapı olmak üzere üç nedene ayrılabilir.(Paksoy, Alancioğlu, & Paksoy, 2013, s. 178). Ekonomik nedenlerden bahsetmek gerekirse, genç nüfustaki işsizlik tüm bu ülkeler için önemli bir sorun olarak başlarda gelmektedir. Aynı zamanda yüksek düzeydeki enflasyon ve yolsuzluk sorunu bu ülkelerin taşımış olduğu bir tür özelliktir demek yanlış olmayacaktır. Siyasi sorunlara gelindiği zaman, neredeyse söz konusu olan tüm bu ülkelerde Őeffaf olmayan hileli seçimler yapılmış ve bu hileli seçimler ülkelere yönelik alternatif sonuçlar sunmamıştır. Bir diğer değişle demokrasi ve insan hakları bu ülkelerin anayasalarında ve hkmet açıklamalarında yasal olarak kabul edilmiş ve kanunlaştırılmış olmasına rağmen, demokratik ilkelerin fiili olarak uygulaması ihmal edilmiştir (zekin & Akkas, 2014, s. 80-81). Bununla birlikte, ifade özgürlüğü, protesto özgürlüğü, seyahat özgürlüğü gibi her türlü haklar baskı altına alınmıştır (Çeliktas, 2012). Bölgedeki bu ülkelerin demografik durumuna bakıldığı zaman, çoğunlukla gençlerin oluşturduğu nüfus, yaşlılara nazaran daha fazladır. Yaşlı nüfusun söz konusu hkmetlere karşı örgütlenip, değişime yol açacak girişimlere yönelik enerjileri olmadığı için özgürlüğe yönelik taleplerini dile getiren protestolarda bulunmak ülkenin çoğunluk genç nüfusunun üzerine düştüğü söylenebilir.

Tunus'ta her Şey, Mohamed Bouazizi adlı bir kişinin ekonomik yoksulluk nedeniyle kendini ateşe vermesi ve bu olayın tetikleyici bir meseleye dönüşmesiyle başlamıştır (BBC News, 2013). Yaklaşık 23 yıldır ülkenin devlet başkanlığını yürüten Bin Ali, ayaklanma başladığında protestolar durmadığı için istifa etmek zorunda kalmıştır. Başa gelen yeni geçici hkmet, kontrolü eline almış, fakat protestoların durdurulmasına yönelik başarılı bir sonuca ulaşmamıştır. Çünkü başa gelen yeni hkmet, Bin Ali döneminde de mevcut olan birçok politikacıyı içerisinde barındırmasıyla beraber, fazla bir zaman geçmeden hkmetin kendini feshetmesiyle birlikte seçimler yapılmıştır(Koçak, 2012, s. 42-43). Sorunların fiilen başladığı ülke olan Tunus, diğer ülkelerdeki sorunların bir yıl gibi bir sürede barışçıl bir Şekilde zlmesinin ardından ülkedeki olaylara Fransa'dan ciddi tepkiler gelmiştir. Bin Ali'nin ciddi bir diktatör olmasına rağmen Fransa tarafından ekonomik ilişkilerin tam da Fransa'nın istediği düzeyde olmasından dolayı Fransa, Bin Ali'ye yönelik sempatik bir Şekilde tepki vererek Bin Ali'den yana olmuştur (Din, 2018, s. 21). Bin Ali ülkeyi terk etmek zorunda kaldığı zaman Fransa Bakanı, ülkedeki varlığını eleştiren bir açıklama yapmasından sonra Fransa, Bin Ali Dönemi'ni destekleme kararı almıştır. Fakat yine de Fransa'nın ilk tepkisi protestoları eleştirme yönünde olmuştur (Fraser, 2011).

Ürdün'de ise artan enflasyon ve işsizlik oranı ayaklanmaların başlamasına neden olmuştur (Gugan, 2013, s. 313). Ayaklanmanın başlamasıyla birlikte mevcut sorunların varlığı nedeniyle çıkan ayaklanmanın kontrol altına alınması Tunus'la karşılaştırıldığı zaman daha kolay ve çabuk olmuştur. Çünkü ayaklanma sürecinde yapılmış olan parlamento seçimleriyle birlikte başbakan değişmiş ve bunun sonucunda Ürdün'de yaşanan olaylar hızlı bir şekilde kontrol altına alınmıştır (Beck & Hüser, 2015, s. 95).

Mısır'da ise Hüsnü Mübarek, Enver Sedat'ın başkanlık döneminde başkan yardımcılığına atanmış ve Enver Sedat'ın 1981 yılında suikaste uğramasının ardından cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiştir. Hüsnü Mübarek'in uygulamış olduğu rejim, gizli polise ve işkenceye güvenen bir yapıda olmakla beraber, Mübarek'e karşı protestolar başladığı zaman mevcut ordu protestoculara destek vermekle birlikte protestocuların yanında yer almıştır. Yaklaşık iki yıldır Tahrir Meydanı'nda polis söz konusu protestoculara yönelik müdahalesi nedeniyle çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Ardından Mısır'da askeri darbe olmuş ve Hüsnü Mübarek döneminde Mısır'ın en etkili siyasi gruplarından biri olan Müslüman kardeşlerin lideri Mursi'nin halk tarafından seçilip, göreve gelmesiyle birlikte söz konusu eylemler yasaklanmıştır. Mursi'nin seçimle göreve gelmesinin en büyük nedeni ise halkın Mısır'daki siyasi bir değişim amacını orduya ve Hüsnü Mübarek'e gösterme amacıyla Mursi'yi seçmesi olmuştur. Halkın Mursi'yi seçimle göreve getirmesinin arkasındaki en büyük nedeni, Mısır'daki siyasi bir değişim amacını orduya ve Hüsnü Mübarek'e gösterme motivasyonu olmuştur (Laz, 2014, s. 48). Fakat halkın siyasi değişim amacıyla göreve gelen Mursi, laik olmayan ve protestoculara karşı baskı uygulayan Müslüman Kardeşler'in üyesi olduğu için protestolar devam etmiş ve akabinde söz konusu protestolar ordu tarafından kontrol altına alınmıştır. Ardından ordu bir askeri darbe daha yapmış, ardından El Sisi iktidarı ele geçirmiştir. Mevcut durumda seçimler yapılmış, fakat yapılmış olan seçimler özgür olarak görülmemiştir. El Sisi'nin iktidarı ele geçirmesiyle birlikte protestolar durmuştur. Çünkü her protesto olaylarında sonra bir darbe ya da yönetimi ele geçirme hareketi ile karşı karşıya kalınmış ve bunun sonucunda protestocular Tahrir Meydanı'nda kalarak eylemlerini sürdürmeye çalışmışlardır. Hüsnü Mübarek devrildiğinde, ordu ve laiklik yanlısı vatandaşlar Tahrir Meydanı'nda, Mursi devrildiğinde ise siyasetin militarizasyonuna karşı sivil destekçiler Tahrir Meydanı'nda kalmışlardır. Ancak hepsinin ortak noktası protestoculara karşı şiddet kullanmaları olmakla birlikte Mısır'ı diğer ülkelerden ayıran şey ise iki askeri darbenin gerçekleşmesi olmuştur (Khan, Mahmood, & Salim, 2020, s. 48-49).

Bahreyn'de ise yapılan protestoların siyasi reform talep etmesiyle birlikte bölgede karışıklıklar başlamıştır. Bahreyn'de yaşanmış olan olaylar diğer ülkelerden farklı bir askeri müdahale olmuştur. Aslında Bahreyn, Suudi Arabistan'dan protestocuları bastırmak için askeri müdahalede bulunmasını talep etmiş ve bunun sonucunda yapılan dış askeri müdahale, Bahreyn'deki olayları tamamen sona erdirmiştir (France24, 2021).

Suriye'de Beşar Esad, ülkeyi Sünni çoğunluk üzerinde yönetmekle beraber, Suriye'nin durumu Mısır'dan farklı olmuştur. Çünkü Suriye ordusu Beşar Esad'ın korunma görevini üstlenmiştir. İnsanların demokratik reformlar ve baskıların sona ermesini talep ettiği protestolar barışçıl nitelikte olmuştur. Fakat protestoların marjinalleşmesi ile birlikte (kendilerini

silahlandırmaları) olaylar bir iç savaşa dönüşmüştür. Yaşanan olaylar karşısında Birleşmiş Milletler bir seçim isteyerek çözüm bulmaya çalışmıştır. Fakat Rusya ve in, Beşar Esad'ın tüm meseleyi uluslararası bir iç savaşa dönüştüren çağrısının ardından Rusya'nın ülkeyi askeri olarak işgal etmesini engellemiştir (Khan, Mahmood, & Salim, 2020, s. 50). Suriye'deki durum hala karmaşık durumunu korumakla birlikte tam olarak istikrara kavuşmuş değillerdir.

Libya'da ise ülkeyi yöneten Kaddafi, uzun bir süredir Libya'nın doğusunu görmezden gelmiştir. Protestolar başlayınca Kaddafi, tepki olarak sert bir karşılık vermiş, bununla birlikte ülke ordusunun bir kısmı mevcut isyanlara destek vererek katılırken, bir kısmı ise Kaddafi lehinde kalmış ve bunun sonucunda ordu ikiye bölünmüştür (Gaub, 2013, s. 233). Yapılan protestolar barışçıl niteliğe sahip olmamakla birlikte çatışmaya dönüşmüştür. Bölgedeki protestoların çatışmaya dönüşmesiyle birlikte Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, duruma ilişkin bir çözüm üretmiştir(UNSCR, 2011). Buna yönelik, Birleşmiş Milletler'in bir ülkede fiilen "koruma sorumluluğu" uygulaması ilk kez uygulanmış ve uluslararası toplumun gereken her yolu kullanma anlayışının altı çizilmiştir. Müdahaleyi örgütleyen NATO ve NATO'nun yasal gücü olarak ABD, Fransa ve Birleşik Krallık olmuştur. Söz konusu müdahale ile çok sayıda eleştiri gelmekle birlikte, en önemli eleştiri bölgede bombalama için uçakların kullanılması ve kullanılan bombaların daha fazla sivilin ölümlerine neden olmaları olmuştur. Libya'yı diğer ülkelerden farklı kılan şey, Suriye istisnası haricinde iç savaş yaşamış olmasıdır. Ayrıca rejim değişikliğine neden olan Birleşmiş Milletler ve NATO öncülüğünde dış müdahaleler olmuştur. Günümüzde de Libya'nın durumu karmaşıklığını korumakta ve hala istikrara ulaşma konusunda başarıya ulaşmamışlardır (Mahdavi, 2015, s. 21).

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ARAP BAHARINA YÖNELİK TEPKİSİ

Arap Baharı, ODKA bölgesinde istikrarsızlığa neden olurken, AB söz konusu ülkelerde karşılaşmış olduğu zorluklar konusuna hazırlıksız yakalanmıştır. AB, bu ülkelerin daha etkin bir ekonomiye sahip hale gelmesine yardımcı olabilecek yeni politikalar geliştirmiştir. AB'nin Arap Baharı'na yönelik olarak eski sömürge sonrası ülkeler ile AB'ye üye ülkeler arasındaki ekonomik çıkarlar ve özel bağlantılar Birliği sınırlandırmakla beraber tepkilerini şekillendirmiştir (Sarto, 2016, s. 225). Buna yönelik olarak AB'nin ilk tepkisi, ayaklanmaların başlamasından birkaç ay sonra gelmiştir. Mart 2011'de Avrupa Birliği Dışişleri ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton ve Komisyon bir araya gelerek, "*Güney Akdeniz ile Demokrasi ve Refah Paylaşımı İçin Ortaklık*" başlığı altında bir ortaklık paylaştılar (European Commission, 2011a). Bu hükümetler arası ortaklığın amacı, öncelikle bölgesel istikrarı, insani gelişmeyi ve bölge içindeki ekonomik entegrasyonu teşvik eden projelere odaklanarak, bölgedeki ülkelerle işbirliğini ve diyalogu teşvik etmek olmuştur. Bu ortaklıkta öne çıkan üç unsur bulunmaktadır. Birincisi, siyasi sistem üzerinde her türlü özgürlük ve reformu sağlamayı amaçlayan demokratik dönüşüm ve kurumsal yapılanma ile ilgilidir. İkinçisi, sivil toplum kuruluşlarına daha fazla destek vermek ve gençlerle daha fazla etkileşim kurmak gibi vatandaşlarla güçlü ortaklıklar kurmak üzerinedir. Üçüncüsü ise, kalkınması gereken devlet kurumları ve bölgelere destek sağlamayı amaçlayan sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınma ile ilgilidir (European Commission, 2011b). Bu unsurlar, AB'nin ODKA Bölgesi'ndeki ayaklanmaları kontrol altına almaya yönelik kısa vadeli

sonuçları için başvurmuş oldukları projeler olmuştur. Bu hedefleri gerçekleştirmek için AB'nin ilk destekleri, insani yardım, işbirliğini kolaylaştırma ve FRONTEX ortak operasyonlarına yönelik olarak yaklaşık 30 milyon Euro, dış sınırlar fonu ve Avrupa Mülteci Fonu için ise yaklaşık 25 milyon Euro'luk bütçe ayrılmıştır (European Commission, 2011b). Uygulanması planlanmış bu politikalara bakıldığı zaman, AB'nin daha çok sivil toplum, halk işbirliği ve iletişimine odaklandığını söylenebilir. Ancak AB'nin destekleri her ülke için farklı olmakla birlikte, AB'nin sağlamış olduğu desteklere yönelik katılımlar da ülkelerin isteklerine ve durumuna göre farklılık göstermektedir.

25 Mayıs 2011 tarihinde AB, bölgenin değişen koşullarına yönelik yaklaşımlarını geliştirerek "gözden geçirilmiş yeni Avrupa Komşuluk Politikası üzerine" bir tebliğ yayımlamıştır. (European Commission, 2011a). Bu yeni yaklaşımla birlikte AB, sahip olduğu demokrasi ilkesi, hukukun üstünlüğü, insan onuru, azınlık haklarının korunması, her türlü özgürlük gibi ekonomik ve demokratik değerlerin yanı sıra bunun yanında daha liberal ekonomileri desteklemeyi amaçlamıştır (Noutcheva, 2015, s. 27). Yeni yaklaşım, daha demokratik devletlerin insanlar için daha fazla istihdam olanağını sağlayacağı düşüncesine dayanmakla birlikte aynı zamanda ülkeden ülkeye değişen koşulluluğuna da dayanmıştır. Yani bir ülke kendi iç reformlarında daha fazla gelişme göstermesi durumunda, AB'nin bu ülkelere yönelik daha fazla destek vermesi söz konusu olacaktır (EUR-Lex, 2011). Bu yeni yaklaşım aynı zamanda bu hedefleri gerçekleştirmek için yeni mekanizma ve araçlar vasıtasıyla derin demokrasiyi ve ekonomik kalkınmayı destekleme amacını taşımıştır. Genel olarak bu tebliğ, AB'nin yeni politikasına ilişkin daha somut bir fikir sunmuş olsa da söz konusu olan yeni yaklaşımın temelindeki tekliflerin çoğu daha önceki aşamalarda yer almıştır. Buna bağlı olarak Arap ayaklanması öncesi Avrupa Komşuluk Politikası ile farklı olarak koşulluluğa ve farklılaştırılmış yaklaşıma yapılan güçlü bir vurguyu içermesine rağmen, tebliğle birlikte revizyona uğramaktan ziyade önceki politikaları güçlendirici bir etkisi olmuştur (Tömmel, 2013, s. 35).

Bu ayaklanmalar siyasi istikrarsızlığa ve toplumsal huzursuzluklara neden olurken, Arap Baharı'nın özellikle yasadışı göç ve güvenlik alanlarında AB'ye birçok zorluk getirdiğini söylemek doğru olacaktır. Bu sorunla başa çıkmak için AB, "Güney Akdeniz Ülkeleri ile Göç, Hareketlilik ve Güvenlik için bir diyalog" kurmuştur. Bu yaklaşımla AB, olası göç dalgası ve güvenlik sorunlarına ilişkin kısa, orta ve uzun vadeli birçok önlem almıştır. Ancak etkinlik düzeyleri üye devletler arasındaki dayanışmaya ve istikrarsız koşullara sahip üçüncü ülkelerin uyum sağlamasına bağlı olmuştur.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KULLANMIŞ OLDUĞU ARAÇ VE STRATEJİLER

2007 yılında imzalanıp, 2009 yılında yürürlüğe girmiş olan Lizbon Antlaşması beraberinde getirmiş olduğu birçok değişikliğin yanı sıra, AB üyeleri arasında dış politika konularında uyum ve tutarlılığı sağlamayı amaçlamıştır. Maastricht Antlaşması ile getirilen ve üye devletlerin arasında ortak bir dışişleri politikasını geliştirme amacını taşıyan Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP), Lizbon Antlaşması ile kapsamı genişletilmiştir. Bununla beraber Yüksek Temsilci ve Dış İlişkiler Komiserliği görevleri bir araya getirilerek, ODGP Yüksek Temsilciliği oluşturulmuştur.

Aynı zamanda Avrupa Birliği Dış Eylem Servisi (ADES) gibi yeni organlar kurulup, bu organlara yetkiler verilerek ODGP'nin yetkilerinde bir artış söz konusu olmuştur (McCormick, 2015, s. 494-495). Bu yeni gelişmeler, AB'nin aktrlğ ve dış politikası açısından oldukça önemli olduğu kadar AB'ye ye ülkelerin de AB düzeyindeki politikaları arasında uyum ve tutarlılık sağlaması açısından da oldukça önemlidir. ye lkeler arasında uyum içinde çalışmak ve ortak bir şekilde karar verme mekanizmasının oluşması, AB'nin ulaşmak istediği amaçların başında gelmektedir. Bu açıdan AB'nin nc ülkelerle olan dış ilişkilerinde birlikte hareket edebilme ve tek bir ağızdan seslerini çıkarmaları amaçlanmıştır.

Arap Baharı sürecinde AB'nin kullanmış olduğu araç ve stratejilere bakıldığı zaman ilk olarak Aralık 2011'de yayımlanan Memorandum'a (MEMO/11/918) bakmak gerekir. AB'nin kullanmış olduğu araçlar; finansal destek, hareketlilik ve Pazar olmak üzere e ayrılmıştır (European Commission, 2011a). Bu araçlar, her ülkenin ihtiyaçlarına ve reformlarına göre düzenlenen ve farklı kullanım alanlarını içeren araçlar olmuştur. Finansal destek ile ilgili olarak Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası aracılığıyla bu ülkelere fonların teşvik edilip, krediler verilerek ekonomik olarak destek vermek amaçlanmıştır. Bu araç kapsamındaki programlardan biri de Ortaklık Reformlarını ve Kapsayıcı Büyümeyi Destekleme Programı (SPRING) olmuştur. Bu programla AB, demokratik reform yapan ülkelere kendi iç reformlarına yönelik destek verme amacını gütmüştür. Hareketlilik ile ilgili olarak AB, hareketlilik ortaklığı kurmuş ve g konularını içermesinden dolayı Birlik için önemli bir yere sahip olmuştur. Ancak hareketlilik ile ilgili olan ortaklık, Avrupa merkezli olmasından dolayı bu bölgelerdeki ülkeler için yalnızca seçici g teşvik etmiştir (Seeberg, 2017). Piyasa açısından AB, liberal ekonominin demokrasiye katkı sağlayacağını düşündüğü için bu ülkelerin ekonomilerini liberalleştirmeyi amaçlamıştır. Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Alanları (DCFTA) için müzakereler kurulmuş ve bu araçlarla beraber AB, söz konusu ülkelerin ekonomilerini AB'nin tek pazarına sokmak istemiştir. Bununla birlikte küçük ve orta ölçekli işletmelere desteği teşvik eden SANAD programı da kurulmuştur (SANAD MENA Fund for Micro, Small and Medium Enterprises, 2018).

Diğer araçlarla ilgili olarak AB, Avrupa Demokrasi Vakfı'nı kurmuş ve bu amaçla farklı görüş ve özelliklere sahip olan ülkelerle ortak noktada buluşarak siyasi aktörlere destek vermek istemiştir. Arap ayaklanmaları söz konusu ülkelerdeki birçok aktörün değişmesine neden olmuştur. Dolayısıyla eski aktörler mevcut siyaset sahnesinden çekilince, AB bu bölgeyi daha etkin bir şekilde birlik çıkarlarına yönelik şekillendirme amacıyla yeni aktörleri ve değişen yeni ortamı anlamak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda AB ile bu ülkeler arasındaki siyasi diyalogu geliştirmek amacıyla bölgeye AB Konseyi tarafından İşpanyol Diplomat Bernardino Leon zel Temsilci olarak atanmıştır (Council of the EU, 2011). Ancak tüm bu çabalar göz önüne alındığı zaman, ADES'in koordinasyonu yararsız kalmıştır. Çünkü ye devletlerin aslında hiçbiri ADES'e liderlik etme ve bu ülkelerdeki siyasi aktörlerle diyalog kurma konusunda istekli olmamışlardır.

Arap Baharı döneminden en önemli lde etkilenen ülkelere ve AB'nin bu ülkelere yönelik özel politikalarına bakıldığı zaman, AB'nin kullanmış olduğu politikaların etkinliği ve bu ülkelerin mevcut durumunu daha iyi anlamak mümkündür. AB'nin stratejisinin anlaşılması için ODKA

bölgesine olan ilgisinin kaynağından da kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Öncelikle AB'nin enerji güvenliği ve ikili ekonomik ilişkileri bölgeyi AB için değerli kılmaktadır. Öte yandan bölgede oluşabilecek sorunların AB'yi göçmen akışının artışıyla etkileyebileceği bilinmektedir. Bu noktada göçmen akışlarının kontrol edilmesi kapsamında bölgenin istikrarı AB için önem arz etmektedir. Ayrıca özellikle ABD ve Rusya'nın bölgede etkin güç olma isteği AB için bir mücadele alanı yaratmaktadır. Tüm bahsedilen bu gerekçeler düşünüldüğünde bölgenin istikrarı AB için büyük bir önem arz etmektedir. Ancak üye ülkeler arasındaki uyuşmazlık AB'nin yekpare bir hareket kabiliyeti oluşturmasını engellemiştir. Örneğin Muhammed Buazizi'nin Tunus'ta başlatmış olduğu Arap ayaklanmalarına karşı AB sert tepkiler göstermemiş ve bekle-gör yaklaşımını tercih etmiştir (Dinç, 2018, s. 24). Wouters ve Duquet'e göre ise AB ve bazı üye devletler hangi tarafı destekleyeceğinden emin olmadığından, ayaklanmalara verilen ilk tepkiler Avrupa'nın isteksizliğini ve kararsızlığını göstermektedir. Bu ilk tepki genel olarak AB üyesi ülkeler arasında tutarlı bir politika ve ortak anlayış eksikliğiyle açıklanmış, daha sonra yaşanan gelişmeler ve aralarındaki çelişkili politikalar bu görüşü güçlendirmiştir (Wouters & Duquet, 2013, s. 238-239).

Tunus dışında Libya'da da AB üyelerinin farklı tutumlarına örnek verilebilmektedir. Libya'ya müdahale söz konusu olduğunda Fransa ve Birleşik Krallık zaman içerisinde askeri müdahaleye sıcak bakmaya başlamış ve Avrupa Konseyi Başkanı rejim değişikliği için müdahaleyi kabul edilebilir bulmuşken Almanya her türlü askeri müdahaleye açıkça karşı durmuştur (Fabbrini, 2014, s. 185). Öte yandan demokrasinin temel bir Avrupa değeri ve komşularla ilişkilerin geliştirilmesinin temeli olduğu konusundaki genel anlaşmaya rağmen, AB içerisindeki düşünce farklılıkları bu görüşün pratikte uygulanmasını engellemiştir. Bölgede Arap Baharından sonra farklı rejim türleri ortaya çıkmış ancak AB yarı otokratik ya da farklılaşan hibrit rejimleri hedef alan politikalara yönelik bir plana sahip olmamıştır. Bu belirsizlik, demokrasinin desteklenmesi konusunda ne yapılması gerektiği konusundaki görüş farklılığını barındırmakla birlikte "Avrupa Demokrasi Mutabakatı"nın resmi olarak kabulü konusunda anlaşmaya varılamaması sonucunu doğurmuştur (Orbie & Wetzel, 2011). Ratka bu durumu üye ülkeler arasındaki çıkar farklılıklarının devam etmesiyle açıklamaktadır. Bilhassa ekonomik olarak entegre olup birbirlerine bağımlı hale gelen AB üye devletlerinin dış politika çıkarlarının uyumlaşmamasının AB'nin dış politika manevra alanını sınırladığını belirtmiştir (Ratka, 2012, s. 70). Örneğin Arap baharı başlamadan önce farklı Avrupa devletlerinin Kaddafi rejimiyle iyi ilişkileri olmasına rağmen strateji ve politikaları birbirinden farklı olmuştur. Libya'da baharın iç savaşa dönüşmesi ve bu dönüşüm sonrasında yaşanan göçmen krizi, AB ülkelerinin politikalarının belirgin şekilde farklılaşmasına da kaynaklık etmiştir (Wardin, 2018). Ayrıca Libya'da ortaya çıkan iç savaşa ilişkin olarak AB, Kaddafi'ye yönelik birçok yaptırım uygulamaya koymakla birlikte sivillerin korunması için de yaklaşık 155 milyon Euro destek vermiştir (European Commission, 2011a). Ancak Libya'nın mevcut durumu incelendiğinde, Libya'da hala istikrar sağlanamamakla beraber, söz konusu ülkede rejim değişikliği yaşanmaya devam etmektedir.

Ürdün ODKA bölgesindeki en istikrarlı ülkelerden biri olarak kabul edilmektedir. Arap ayaklanmaları başladığı zaman, ülke genelinde özellikle, yolsuzluk, enflasyon, düşük maaşlar, işsizlik, kısıtlı özgürlükler ve (Filistinli mültecilerle) etnik gerginlikler sebebiyle başlayan

protestolar ülke geneline yayılmıştır. AB ülkenin istikrarı için 2012 yılında ilk kez AB-Ürdün Görev Gücü'n oluşturmuş ve finansal destek sağlamış olsa da (yaklaşık 70 milyon Euro) eylem planından daha öte bir koşulluluk çizmemiştir. Yani protestolardan önce ve sonra AB Ürdün özelinde yeni ya da şartlara özgü bir politika izlememiş, bu noktada Ürdün'de etkin olma şansını yitirmiştir. Gugan'a göre AB'nin Ürdün'e bakış açısı protestolardan sonra bile fazlasıyla iyimser kalmış ve bu durum da Ürdün rejiminin uyguladığı reformların temelsiz ya da diğer bir değişle köklü değişiklikler getirmeyen yüzeysel bir süreç olmasına yol açmıştır (Gugan, 2013, s. 317).

Mısır'da Hüsnü Mübarek iktidardan devrildiğinde, protestocuların siyasi ve ekonomik haklar gibi talepleriyle ilgili olarak AB sivil toplum için yaklaşık 20 milyon Euro ve bu ülkedeki enerjiyle ilgili olarak boru hatları içinse yaklaşık 95 milyon Euro kaynak sağlamıştır (European Commission, 2011a). Bunlara ek olarak AB, seçim komisyonu altında Mısır'da özgürce seçimlerin yapılabilmesi ve ülkenin demokrasiye geçişi için de yaklaşık 2 milyon Euro kaynak sağlamıştır. Mısır rneğinde devrimden sonra siyasi özgürlükler (en azından resmi olarak) garanti altına alınmış, ancak ekonomik sorunlar devam etmiş, hatta derinleşmiştir. Bu sebeple Mısır için bu sorunlar çemberi daha çok ekonomi merkezli olarak ortaya çıkmıştır. AB ekonomik katkı karşılığında Mısır'dan; ortak değerlere uygun siyasi diyalog, demokratik kurumların gclendirilmesi, hukukun üstünlüğü ilkesinin uygulanması, insan haklarının teşviki, AB ile ekonomik entegrasyonun geliştirilmesi, vergi sisteminin düzenlenmesi, ekonomik diyalogun geliştirilmesi, bölgesel yatırımların düzenlenmesi gibi kimi eylemler beklemiştir. Bu noktada özellikle AB'nin siyasi taleplerden ziyade ekonomik ve sektörel taleplerde bulunması ve bu talepleri öncelikli olarak görmesi AB'nin pragmatik yaklaşımının ve en azından otokratik bir yönetime göz yummasının göstergesi olarak anlaşılabilmektedir. Başka bir değişle hem Ürdün hem de Mısır rneği AB'nin öncelikli statükoyu tercih ettiğini ve değişken geçiş süreci yerine otokratik istikrarı desteklemeyi seçtiğini göstermektedir (Gugan, 2013, s. 325). Bu nedenle Mısır'ın mevcut durumuna bakıldığı zaman demokratik olmayan bir askeri darbenin yaşanmasının ardından Mısır'a yönelik herhangi bir demokratik geçişten söz etmek mümkün olmamıştır.

AB'nin görece etkisiz görülen performansının nedenleri arasında çatışma yönetimi, güvenlik tehditleri ve öncelikleri konusunda ye devletler arasındaki farklı algılar ve daha genel olarak uluslararası politikada risk alma konusunda farklı tutumlar bulunmaktadır. AB içerisinde hangi çatışmaların AB için öncelik teşkil ettiği ve daha fazla dikkat ve kaynak gerektirdiği konusunda ortak bir anlayış bulunmamaktadır (Biscop, 2013, s. 1142). Kriz durumlarına hızlı kolektif tepkiler verme zorunluluğu, ye devletlerin onayladığı tek bir dış politika yürütmenin yapısal zayıflıklarını ortaya koymuştur. Libya, kolektif hareket etme konusunda hızlı bir anlaşma sağlanamadığında, ye devletlerin AB erevesi dışındaki eylemlerinin öneminin devam ettiğinin bir örneğini teşkil etmektedir. Suriye, hem AB diplomasisinin küresel düzeydeki acizliğinin hem de İngiltere ve Fransa'nın çatışmadaki isyancı grupları silahlandırma konusundaki ısrarı üzerine ambargonun kaldırılması konusunda oybirliğiyle karara varmanın yarattığı i zorlukların bir rneği olmuştur. Ayrıca Mısır 2013 yılında yaptırımlar ile cezalandırılmak istenmiş ancak bu kabul edilmemiştir (Noutcheva, 2015, s. 32). Bunun yanı sıra Libya, Suriye gibi ülkelerin devam

eden durumu, bu ülkelerdeki istikrarsızlığa ilişkin birçok anlaşma ve aracın AB tarafından askıya alınmasına neden olmuştur (Puntillo, 2018, s. 9). Günümüzde Libya ve Suriye'nin mevcut durumuna bakıldığı zaman, söz konusu olan ülkelerin hala istikrar ve demokrasiye yönelik bir gelişme göstermediği görülmektedir. Bu ülkelerin günümüzde hem ekonomik hem de siyasi durumları pek iç açıcı bir durumda değildir.

SONUÇ

Arap Baharı, AB için bir aktör olarak ülkelerin geleceğini şekillendirmek, Avrupa değerleriyle demokratikleşme geçişlerine yardımcı olmak ve aynı zamanda AB sınırları için daha güvenli bir komşuluk ortamını teşvik etme açısından değerlendirilebilecek bir fırsat alanı yaratmıştır. Ancak AB'nin kullanmış olduğu stratejiler ve araçlar bölgeye istikrar getirememiştir. AB'nin dış politikasında büyük bir değişiklik olmadığını da söylemek doğru olacaktır. Çünkü Lizbon Antlaşması ile birlikte, OGSP'nin birçok yetkisi ve kapasitesinin genişletilmeye yönelik adımlar atılmış olmasına rağmen, oluşturulan yeni yapılar etkin bir biçimde kullanılamamıştır. AB, Suriye ve Libya örneğinde olduğu gibi, bölgeye demokratik geçişi getirmeyen geleneksel normatif araçları kullanmaya devam etmektedir.

Buna ek olarak, AB'nin bir bütün olarak söz konusu ülkelere yaptıkları ve birliğe üye ülkelerin söz konusu bölgedeki ülkelere yapmak istedikleri arasında bir ayırım yapmamız gerekmektedir. Ancak bu ülkelerin birçoğu AB'ye üye devletlerin sömürge sonrası devletlerinden oluşmaktaydı, bu nedenle ayaklanma başlayınca ve eski siyasi aktörler ortadan kalktığında AB üye ülkeleri, müttefiklerini ve post-kolonya ile kurulan ilişkiyi kaybetti. Diğer bir deyişle sömürge aktörleri kırıldı. Bu nedenle bazı üye devletler protestocularardan gelen talepleri desteklemeye istekli olmamışlardır. Arap ayaklanma diğer bir sonucuna bakıldığı zaman AB, Arap ayaklanmaları sonucunda bir takım zorluklarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bölgedeki söz konusu ülkeler kendi bölgelerindeki istikrarı kaybedince çok sayıda insan Avrupa'ya göç etmeye başlamış ve söz konusu göçlerin çoğu yasa dışı göçler şeklinde olmuştur. Bu sorun, AB'nin sınırlarını güvence altına alması ve bu ülkelerin liderleriyle birlikte çalışması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Sonuç olarak, AB'nin uyguladığı politika ve tedbirler bütünü her iki taraf için de iyi sonuçlar vermemiştir. AB bölgede yumuşak gücünü kullanmak istemiş ve buna yönelik ekonomik yardımlarda bulunmuş olmasına rağmen bölgede tam olarak etkin bir rol üstlenememiştir. Bu durumun ilk sebebi AB'nin Arap Baharı öncesinde bölgeye ulaştırmak istediği normatif değerlerini Arap Baharı süreci sonrasında bölge istikrarına karşılık askıya almış olmasıdır. Diğer bir deyişle AB istikrarı kendi kuruluşundaki normatif değerlere değişmiştir. İkinci olarak AB'nin bölgede etkin olamaması AB içerisinde, Lizbon sonrasında bile, dış politikada ortak bir görüşün bulunmamasında yatmaktadır. Üye devletler ulusal çıkarlarını önceleyerek özellikle göç gibi sorunlarda pragmatist davranmaya devam etmiş ve AB bir aktör olarak üye devletleri konsolide eden bir biçimde bölgede bulunma fırsatını kaybetmiştir.

KAYNAKLAR

- Arazna, M. (2014). The Arab Spring and Its Influence on European Policy. *Security and Defence Quarterly*, 3(2), 81-96.
- BBC News. (2013, Aralık 16). Arab uprising, Country by country- Tunisia: <https://www.bbc.com/news/world-12482315> (Erişim: 6 Mayıs 2022).
- Beck, M., & Hüser, S. (2015). Jordan and the 'Arab Spring': No Challenge, No Change?. *Middle East Critique*. 24(1), 83-97.
- Biscop, S. (2013). Peace Without Money, War Without Americans: Challenges for European Strategy. *International Affairs*. 89(5), 1125-1142.
- Council of the EU. (2011, Temmuz 18). Council decision 2011/424/CFSP appointing a European Union Special Representative for the Southern Mediterranean region: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:188:0024:0026:en:PDF> (Erişim: 6 Haziran 2022).
- eliktaş, Y. (2012). *Arap Baharında İnsan Hakları İhlalleri*. Politika Akademisi: <http://politikaakademisi.org/2012/08/18/arap-baharinda-insan-haklari-ihlalleri/> (Erişim: 5 Mart 2022).
- Dandashly, A. (2015). The EU Response to Regime Change in the Wake of the Arab Revolt: Differential Implementation. *Journal of European Integration*. 37(1), 37-56.
- Din, C. (2018). Avrupa Birliği'nin ve Üç Büyük Üyesinin Arap Baharı'na Yaklaşımları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 8(2), 1-33.
- EUR-Lex. (2011). Joint Communication to the European Council, the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, "A New Response to a Changing Neighbourhood": <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex:52011DC0303> (Erişim: 12 Mayıs 2022).
- European Commission. (2011). The EU's response to the Arab Spring: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_11_918 (Erişim: 11 Mayıs 2022).
- European Commission. (2011). Joint Communication to the European Council, the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, "A Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southern Mediterranean": <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0200:FIN:en:PDF> (Erişim: 12 Mayıs 2022).
- Fabbrini, S. (2014). The European Union and the Libyan crisis. *International Politics*, 51(2). 177-195.

- France24. (2021). Ten Years on, Bahrain Paralysed by Legacy of Arab Spring: <https://www.france24.com/en/live-news/20210212-ten-years-on-bahrain-paralysed-by-legacy-of-arab-spring> (Erişim: 9 Mayıs 2022).
- Fraser, C. (2011). *BBC News*. France in a fluster over Tunisian crisis: <https://www.bbc.com/news/world-africa-12206743> (Erişim: 6 Mayıs 2022).
- Füle , S. (2011). *European commissioner for ENP. Speech on the recent events in North Africa Committee on Foreign Affairs (AFET), SPEECH/11/130*. (Erişim 18 Haziran 2024).
- Gaub, F. (2013). The Libyan Armed Forces between Coup-proofing and Repression. *Journal of Strategic Studies*. 36(2), 221-244.
- Gugan, D. (2013). Europe and The Arab Spring: Two Case Studies. *European Scientific Journal*, 9(11), 312-326.
- Gümüş, A. (2022). Foreign Policy of the European Union towards the Arab Uprisings. *Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences*. 9(2), 612-627.
- Khan, R., Mahmood, A., ve Salim, A. (2020). Arab Spring Failure: A Case Study of Egypt and Syria. *Liberal Arts and Social Sciences International Journal (LASSIJ)*. 4(1), 44-53.
- Koçak, K. A. (2012). Yasemin Devrimi'nden "Arap Baharı"na Tunus. *Yasama Dergisi*. (22), 22-61.
- Laz, E. (2014). Sustainable Democracy and the Paradox of the Arab Spring: The Egypt Experience. *Alternatives Turkish Journal of International Relations*. 13(1&2), 41-51.
- Mahdavi, M. (2015). A Postcolonial Critique of Responsibility to Protect in the Middle East. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*. 20(1), 7-36.
- Manners, I. (2013). Assessing the decennial, reassessing the global: Understanding European Union normative power in global politics. *Cooperation and Conflict*. 48(2), 304-329.
- McCormick, J. (2015). *Avrupa Birliği Siyaseti*. (Çev.: Doğançal Özsel). Adres Yayınları. Ankara.
- Noutcheva, G. (2015). Institutional Governance of European Neighbourhood Policy in the Wake of the Arab Spring. *Journal of European Integration*. 37(1), 19-36.
- Orbie, J., ve Wetzal, A. (2011). With Map and Compass on Narrow Paths and through Shallow Waters: Discovering the Substance of EU Democracy Promotion. *European Foreign Affairs Review*. 16(5), 705-725.
- Özekin, M. K., ve Akkas, H. H. (2014). An Empirical Look to the Arab Spring: Causes and Consequences. *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*. 13(1&2), 75-87.
- Paksoy, H., Alancioğlu, E., & Paksoy, S. (2013). Küreselleşmenin Sosyo-Politik Etkileri: Arap Baharı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 12(46). 169-182.
- Puntillo, E. (2018). The Impact of the 'Arab Spring' on the EU Foreign Policy. *University of Catania*.

- Ratka, E. (2012). Germany and the Arab spring--foreign policy between new activism and old habits. *German Politics and Society*. 30(2), 59-74.
- SANAD MENA (2018). *Fund for Micro, Small and Medium Enterprises*.. European Commission: https://ec.europa.eu/eu-external-investment-plan/projects/sanad-mena-fund-micro-small-and-medium-enterprises_en (Erişim: 15 Mayıs 2022).
- Sarto, R. A. (2016). Normative Empire Europe: The European Union, its Borderlands, and the 'Arab Spring'. *Journal of Common Market Studies*. 54(2), 215-232.
- Schumacher, T. (2011). The EU and the Arab Spring: between spectatorship and actorness. *Insight Turkey*. 13(3), 107-119.
- Seeberg, P. (2017). Mobility Partnerships and Security Subcomplexes in the Mediterranean: The Strategic Role of Migration and the European Union's Foreign and Security Policies Towards the MENA Region. *European Foreign Affairs Review*. 22(1), 91-110.
- Tömmel, I. (2013). The New Neighborhood Policy of the EU: An Appropriate Response to the Arab Spring? *Democracy and Security*, 9(1&2). 19-39.
- UNSCR. (2011). United Nation Security Council Resolution 1973: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2011_03/20110927_110311-UNSCR-1973.pdf (Erişim: 11 Mayıs 2022).
- Wardin, K. (2018). Armed Conflicts in Fragile States and their Influence on Illegal Migrations and Refugees in the European Union in the 21st Century. *Politeja*. 15(5), 211-230.
- Whitman, R. G. (2013). The neo-normatve turn in theorising the EU's international presence. *Cooperation and Conflict*. 48(2), 171-193.
- Wouters, J., ve Duquet, S. (2013). The Arab Uprisings and the European Union: in Search of a Comprehensive Strategy. *Yearbook of European Law*. 32(1), 230-265.